

Kitabe Yayınları: 36

CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ DÜŞÜNÇESİNDE TANRI
-İsbât-ı Vâcib Risaleleri ve Şerhleri Çerçevesinde-

Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Aralık 2022

ISBN: 978-605-73133-8-6

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ
DÜŞÜNÇESİNDE
TANRI

-İsbât-ı Vâcib Risaleleri ve Şerhleri Çerçevesinde-

Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ

Ankara 2022

Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ

2002 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında *İbn Sînâ'ya Göre Tanrı'nın Bilgisi Meselesi* adlı teziyle Yüksek Lisansını tamamladı (2004). *İbn Sînâ Felsefesinin Teleolojik Boyutları* başlıklı doktora çalışmasını da 2010 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Ana Bilim Dalında tamamladı. 2017 yılında Doçent unvanı aldı. Halen Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslam Felsefesi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Uzmanlık alanı; İslâm felsefesi, Osmanlı düşüncesi ve Türk-İslâm düşüncesidir.

Bu kitabı
kıymetli babam merhum Cemal Toksöz'e (ö. 2016)
ve annem Fatma Toksöz'e
ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖN SÖZ	11

GİRİŞ

CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ VE İSBÂT-I VÂCİB RİSALELERİ

1. Celâleddin Devvânî	16
2. İsbât-ı Vâcib Risaleleri	23
2.1. İlk Risale: Risâletü İsbâti'l-vâcibi'l-kadîme	23
2.2. İkinci Risale: Risâletü İsbâti'l-vâcibi'l-cedîde	31

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRI'NIN VARLIĞI VE BİR'LİĞİNİN İSBATI

1. Tanrı'nın Varlığının Kanıtlanması Sorunu	37
2. Devvânî'nin Tanrı'nın Varlığının Kanıtlanmasına İlişkin Geliştirdiği Deliller	45
2.1. Vâcib'in Varlığının İspatına Doğrudan Delalet Eden Deliller	45
2.1.1. Birinci Delil	46
2.1.2. İkinci Delil	51
2.1.3. Üçüncü Yol	54
2.1.4. Dördüncü Yol	55
2.2. Devir ve Teselsülün Butlanına Dair Deliller	57
2.2.1. Burhan-ı Tatbik	60
2.2.2. Burhan-ı Tezâyüf	64
2.2.3. Burhan-ı Arşı	65
2.3. Sıddıkın Delili	66
3. Tanrı'nın Bir Oluşu	75

İKİNCİ BÖLÜM
TANRI'NIN BİLİNMESİNİN KEYFİYETİ

1. Zât-sıfat ilişkisi-----	91
2. Tanrı'nın sıfatları-----	95
2.1. İlim-----	96
2.2. Kudret-----	106
2.3. İrade-----	114
2.4. Hayat (Hayy)-----	119
2.5. İşitme (Sem ⁶) ve Görme (Basar)-----	125
2.6. Konuşma (Kelâm)-----	128
3. Diğer Sıfatlar-----	136
3.1. Hikmet-----	137
3.2. Cömertlik-----	140
3. İlahî Fiiller-----	142
4.1. Mutlak Yetkinlik (Kemal)-----	143
4.1. Mutlak Yetkinlik-Kötülük İlişkisi-----	146
SONUÇ-----	155
KAYNAKÇA-----	159

KISALTMALAR

a. mlf.	: Aynı Müellif
b.	: Bin, İbn
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
h.	: Hicri
Kol.	: Koleksiyon
Ktp.	: Kütüphane
krş.	: Karşılaştırınız
M.Ö.	: Milattan Önce
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
S.K.	: Süleymaniye Kütüphanesi
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
t.y.	: Tarih Yok
ve Dğr.	: Ve diğerleri
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖN SÖZ

Türkiye’de son otuz yıldır İslam düşünce geleneğinin farklı yüzyıllarında yaşamış bilginlerin görüşlerine ve telif metinlerine dair monografi türünde pek çok eser kaleme alınmıştır. Yine İslam ilim ve düşünce tarihinde telif edilmiş pek çok telif metin, tahkikli neşri yapılmak suretiyle tahlil edilmiş ve İslam düşüncesinin gelişim ve sürekliliğine ne gibi bir katkısının olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. İslam düşüncesine dair yapılan bu çalışmaların, ilmî ve siyasî pek çok gelişim ve etkiye dair okuyucusuna bilgi verdiği bir hakikattir. Özellikle yazma eser kütüphanelerinde bulunan ve henüz üzerine herhangi bir çalışma yapılmamış olan yazma eserler hakkında yapılan/yapılacak olan araştırmalar, İslam bilim tarihinin herhangi bir zaman diliminde telif edilmiş metnin yazıldığı tarihten sonraki süreçte yorum ve katkı niteliğinde nasıl bir etkisinin olduğunun belirlenmesinde takdire şayan bir öneme sahiptir. Zikredilen nitelikte bir çalışma da 15. yüzyılın muhakkik düşünürü Celâleddin ed-Devvânî’nin biri *Risâletü İsbâti’l-vâcibi’l-kadîme* adıyla gençliğinde, diğeri ise *Risâletü İsbâti’l-vâcibi’l-cedîde* adıyla ilmî bakımdan yetkin olduğu ileri yaşlarında kaleme aldığı isbât-ı vâcib başlıklı metinleri üzerine yapılmıştır.

Devvânî’nin Tanrı’nın varlığı ve birliğinin kanıtlanması ve mârifetullah meselelerini muhtevisi, isbât-ı vâcib başlıklı bu metinleri, tevarüs ettiği Meşşâî, İshrâkî ve kelâmî gelenekteki Tanrı’nın varlığının kanıtlanmasına ilişkin ortaya konulan argümanları yeniden yorumlayarak tartışmayı farklı bir boyuta taşımıştır. Düşünürün her iki isbât-ı vâcib başlıklı metni üzerine teliflerinden sonraki süreçte pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Farklı

dönemlerde yazılan şerh ve hâşiye müellifleri de Devvânî'nin yorumları çerçevesinde tartışma ve terminolojiyi, yorum, mukayese ve analizleriyle kendi dönemlerine taşımış ve böylece İslam düşünce geleneğinin süreklilik, gelişim ve özgünlüğüne kayda değer bir katkı sağlamışlardır.

TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Başkanlığı) 1001 Araştırma Projesi desteğiyle yapılan 218K264 numaralı ve “Celâleddin Devvânî'nin İsbât-ı Vâcib Risaleleri ve Şerhleri Çerçevesinde Yapılan Felsefi Tartışmaların Günümüz İnanç Problemlerine Katkısı Bağlamında Bir İnceleme” başlıklı projenin sonuç metninden üretilen bu kitap çalışmasında, mezkûr risaleler ile onlar üzerine yazılmış şerh ve hâşiyeler temel alınarak düşünürün Tanrı'nın varlığının ve birliğinin kanıtlanması ile ilâhî sıfat ve fiiller hakkındaki görüşlerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Belirlenen bu amaç doğrultusunda çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşturulmuştur. Çalışmanın giriş kısmında önce 15. yüzyılın muhakkik düşünürü Devvânî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verilmiş, ardından da isbât-ı vâcib risaleleri, şerhleri ve hâşiyeleri ile birlikte önemi ve etkisi çerçevesinde analiz edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Devvânî'nin Tanrı'nın varlığı ve birliğine ilişkin eserlerinde ortaya koyduğu argümanlar incelenmiştir. Bu kısımda ilk olarak, Devvânî öncesi İslam düşüncesinde Tanrı kanıtlanmasına dair ileri sürülen burhanlar hakkında kısa bir mukayese yapılmış, ardından da Devvânî'nin yorumları tahlil edilmiştir. İkinci bölümde ise Devvânî'nin hem *Risâletü İsbâti'l-vâcibi'l-cedîde* hem de *Şerhu'l-Akaidi'l-Adudîyye* adlı eserleri çerçevesinde ilâhî sıfatlar ve fiillere ilişkin yorum ve katkıları onun atıf yaptığı düşünürlerin görüşleriyle mukayeseli olarak analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında ve ortaya çıkmasında, öncelikle bilimsel araştırma imkânı sağlayan TÜBİTAK'a teşekkür ederim. Yürütücülüğünü yapmış olduğum projede danışman olarak destek veren Prof. Dr. Ömer TÜRKER'e, projede araştırmacı olarak yer alan, projenin sonuçlanmasında ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında her türlü özveriye esirgemeyen Prof. Dr. Murat DEMİRKOL ve Doç. Dr. Hülya TERZİOĞLU'na minnettarlığımı belirtirim. Ayrıca çalışma süresince karşılaştığım her türlü zorlukta gerek yazma halde eserlerin okunmasında gerekse çıkan metinlerin tashihinde yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Kemal SÖZEN'e teşekkürü bir borç bilirim. Hayatım boyunca ve çalışma süresince dualarını eksik etmeyen sevgili anneme ve eksikliğini her daim hissettiğim merhum babama minnettarlığımı ifade etmeye kelimeler kifayetsiz kalır.

Doç. Dr. Hatice TOKSÖZ
Isparta